

کاروان شعر عاشورا

«سیمای امام حسین (ع) در شعر فارسی - منظومه‌های عاشورایی دور از دسترس -
شاعران مرثیه‌سرا از سده چهارم تا زمان معاصر»

محمدعلی مجاهدی (پروانه)

سرشناسه:	مجاهدی، محمدعلی، ۱۳۳۲ -
عنوان و نام پدیدآور:	کاروان شعر عاشورا / محمدعلی مجاهدی (پروانه) تهیه کننده پژوهشکده تحقیقات اسلامی.
مشخصات نشر:	قم: زمزم هدایت، ۱۳۸۶.
مشخصات ظاهری:	۷۲۷ ص.
شابک:	۵۰۰۰ ریال: 978-964-2854-21-9
وضعیت فهرست‌نویسی:	فیا
یادداشت:	کتابنامه: ص. ۷۲۱ - ۷۲۷. همچنین به صورت زیرنویس.
مندرجات:	تذکره شعری مرثیه‌سرا، از سده چهارم تا نیمه سیزدهم. تذکره شعری مرثیه‌سرا، از نیمه سیزدهم تا پایان سده چهاردهم، زندگی‌نامه و برگزیده آثار عاشورایی شعری معاصر، حسین بن علی (ع)، امام سوم، ۴ - ۶۱ ق. - - شعر.
موضوع:	شعر مذهبی - - مجموعه‌ها.
موضوع:	شعر فارسی - - مجموعه‌ها.
موضوع:	شاعران ایرانی - - سرگزشت‌نامه.
شناسه افزودن:	سیاه پاسداران انقلاب اسلامی، نمایندگی ولی فقیه، پژوهشکده تحقیقات اسلامی
رده‌بندی کنگره:	۲ ی ۲۳ م / ۳۰۷۱ PIR
رده‌بندی دیویی:	۸۳۱ / ۱۰۸۱۱
شماره کتابشناسی ملی:	۱۰۴۰۸۰۱

کاروان شعر عاشورا

- ☐ نویسنده: محمدعلی مجاهدی
☐ تهیه کننده: پژوهشکده تحقیقات اسلامی
☐ ویراستار: محمد نصیری
☐ حروفچینی و صفحه‌آرایی: حمزه زاهدی
☐ ناشر: زمزم هدایت
☐ چاپ: سپهر
☐ نوبت چاپ: اول
☐ تاریخ انتشار: تابستان ۸۶
☐ تیراژ: ۲۰۰۰
☐ قیمت: ۵۰۰۰ تومان
☐ شابک: ۹۶۴-۲۸۵۴-۲۱-۹

قم، خ شهید فاطمی (دورشهر)، نیش فاطمی ۳، پلاک ۸۱

تلفن: ۷۷۳۰-۷۷۳۰، ۲۵۱۰-۲۵۱۰، همراه: ۰۹۱۲ ۲۵۳ ۳۸ ۸۷

نمایندگی کرمان: چهار راه چوپار، بلوار دانشگاه آزاد، خیابان حافظان قرآن، نیش کوچه ۶

تلفن: ۳۴۱-۳۳۱۴۵۵۰

فهرست

پیشگفتار.....	۱۳
مقدمه.....	۱۵
فصل اول: سیمای امام حسین علیه السلام در شعر فارسی	
۱. ابوزید محمد غضائری رازی (متوفای اوایل سده پنجم هجری).....	۲۱
۲. قطران تبریزی (متوفای ۴۶۶ ه. ق.).....	۲۲
۳. حکیم ناصر خسرو قبادیانی (۳۹۴ - ۴۸۱).....	۲۲
۴. ادیب صابر ترمذی (متوفای ۵۳۸ ه. ق.).....	۲۵
۵. سید حسن غزنوی (متوفای ۵۵۶ ه. ق.).....	۲۶
۶. انوری ابوردی (متوفای ۵۸۵ ه. ق.).....	۲۷
۷. خاقانی شروانی (۵۲۰ - ۵۹۵).....	۲۷
۸. عطار نیشابوری (۵۴۰ - ۶۱۸).....	۲۸
۹. شیخ مصلح الدین سعدی شیرازی (متوفای ۶۹۱ ه. ق.).....	۲۹
۱۰. جلال الدین محمد مولوی بلخی (۶۰۴ - ۶۷۲).....	۲۹
۱۱. خواجوی کرمانی ملقب به کمال الدین و مکتی به ابوالعطاء (۶۷۹ - ۷۵۳).....	۳۲
۱۲. قاسم انوار تبریزی (۷۵۷ - ۸۳۷).....	۳۳
۱۳. عصمت بخارانی (متوفای ۸۴۰ ه. ق.).....	۳۴
۱۴. عبدالرحمن جامی (۸۱۷ - ۸۹۸).....	۳۴
۱۵. هلالی جغتایی (مقتول به سال ۹۳۶ ه. ق.).....	۳۷
۱۶. ابوالحسن فراهانی (سده یازدهم هجری).....	۴۰

۱۷. مولانا محمد شریف وقوعی تبریزی (متوفای ۱۰۱۸ ه.ق) ۴۱
۱۸. نورالدین محمد ظهوری ترشیزی (متوفای ۱۰۲۴ ه.ق) ۴۱
۱۹. مولانا محمد خرده کاشانی (سده یازدهم هجری) ۴۲
۲۰. ملانقی بروجردی (سده دوازدهم) ۴۲
۲۱. غالب دهلوی (متولد ۱۲۱۲ ه.ق) ۴۲
۲۲. لطفعلی بیگ بیگدلی (آذر) قمی (۱۱۲۳ - ۱۱۹۵) ۴۳
۲۳. شیخ محمد مفید (زاهد) شیرازی (سده سیزدهم) ۴۴
۲۴. مولانا عبدالقادر دهلوی (بیدل) (۱۰۵۴ - ۱۱۳۰) ۴۴
۲۵. میرزا محمد (نامی) کرمانشاهی (متوفای ۱۲۳۸ ه.ق) ۴۵
۲۶. ولایت الله آبادی (سده سیزدهم هجری) ۴۵
۲۷. علی اکبر (بسمل) شیرازی (۱۱۸۷ - ۱۲۶۳) ۴۶
۲۸. منصف قاجار (۱۲۲۷ - ۱۲۶۴) ۴۶
۲۹. محمدکاظم (آشفته) شیرازی (متوفای ۱۲۸۸ ه.ق) ۴۸
۳۰. علی اکبر (ناظم) بروجردی (سده سیزدهم هجری) ۴۸
۳۱. شیخ محمد (فانی) بروجردی (متوفای ۱۳۳۶ ه.ق) ۴۹
۳۲. محی الدین محمد (سها) اصفهانی (۱۲۶۲ - ۱۳۳۸) ۵۰
۳۳. میرزا یحیی (ناطق) بروجردی ۵۰
۳۴. شباب ۵۱
۳۵. الفت هندی ۵۱
- فصل دوم: معرفی منظومه های عاشورایی دور از دسترس و آفرینندگان آنها ۵۳
- فصل سوم: منظومه های عاشورایی بدون نام سراینده در کتاب روضه الشهداء ۷۵
- فصل چهارم: چهره های نام آشنای شعر عاشورا (از سده چهارم تا نیمه اول سده سیزدهم)
۱. کسایی مروزی (۳۴۱ - ۳۹۱) ۹۳
۲. ابوالمفاخر رازی (سده پنجم و ششم) ۹۸
۳. سنایی غزنوی (ف ۵۴۵) ۱۰۲
۴. اوحدی مراغه ای (۶۷۰ - ۷۳۸) ۱۰۹
۵. ابن یمین فریومدی (ف ۷۶۹) ۱۱۳
۶. سلمان ساوجی (ف ۷۷۸) ۱۱۶
۷. ابن حسام خوسفی (۷۸۳ - ۸۷۵) ۱۲۰

۱۲۷	۸. ابوالمؤید خوارزمی
۱۲۹	۹. بابافغانی (ف ۹۲۵)
۱۳۶	۱۰. اهلی شیرازی (۸۵۸-۹۴۲)
۱۴۳	۱۱. فضولی بغدادی (ف ۹۶۳)
۱۴۸	۱۲. وحشی بافقی (ف ۹۹۱)
۱۵۴	۱۳. محتشم کاشانی (ف ۹۹۶)
۱۶۱	۱۴. نظیری نیشابوری
۱۶۴	۱۵. فیاض لاهیجی (ف ۱۰۷۲)
۱۷۳	۱۶. ناظم هروی (۱۰۸۱-۱۰۱۱)
۱۷۷	۱۷. صائب تبریزی (ف ۱۰۸۷)
۱۸۱	۱۸. واعظ قزوینی (۱۰۹۰-۱۰۲۷)
۱۸۸	۱۹. شفیعی شیرازی
۱۹۳	۲۰. جویای تبریزی (ف ۱۱۱۸)
۱۹۷	۲۱. تأثیر تبریزی (۱۰۶۰-۱۱۲۹)
۲۱۳	۲۲. حزین لاهیجی (۱۱۰۳-۱۱۸۰)
۲۱۸	۲۳. عاشق اصفهانی (۱۱۰۷-۱۱۸۱)
۲۲۵	۲۴. آذر بیگدلی (۱۱۲۳-۱۱۹۵)
۲۲۸	۲۵. صباحی بیدگلی کاشانی (ف ۱۲۰۷)
۲۳۶	۲۶. فتحعلی خان صبای کاشانی (ف ۱۲۳۸)
۲۴۰	۲۷. خاقان قاجار (۱۱۸۵-۱۲۵۰)

فصل پنجم: چهره‌های نام‌آشنای شعر عاشورا (از نیمه دوم سده ۱۳ تا پایان سده ۱۴)

(زندگینامه - سبک شعری - دامنه تأثیر آثار عاشورایی - برگزیده آثار عاشورایی)

۲۴۷	۱. شرر بیگدلی آذری قمی (۱۱۸۴-۱۲۵۴ ق)
۲۵۸	۲. وصال شیرازی (۱۱۹۷-۱۲۶۲ ق)
۲۶۸	۳. فتای رنوی (ف ۱۲۶۳ ق)
۲۶۹	۴. قآنی شیرازی (۱۲۲۳-۱۲۷۰ ق)
۲۷۳	۵. نصرت اردبیلی (ف ۱۲۷۲ ق)
۲۷۵	۶. ینمای جندقی (۱۱۹۶-۱۲۷۶)
۲۸۳	۷. فدایی مازندرانی (۱۲۰۰-۱۲۸۰ ق)
۲۹۳	۸. مجرم افشار (ف: حدود ۱۲۸۰ ق)

۹. داوری شیرازی (۱۲۳۸-۱۲۸۳) ۲۹۶
۱۰. سروش اصفهانی (۱۲۳۸-۱۲۸۵) ۳۰۶
۱۱. خاکی شیرازی (ف ۱۲۸۶ ه. ق) ۳۱۳
۱۲. هشیار شیرازی (۱۲۳۴-۱۲۸۹) ۳۱۶
۱۳. سید یعقوب ماهیدشتی (ف ۱۲۹۲) ۳۱۷
۱۴. خزنی بروجردی (ف ۱۲۹۶ ه. ق) ۳۱۹
۱۵. سپهر کاشانی (۱۲۱۷-۱۲۹۷) ۳۲۱
۱۶. وقار شیرازی (۱۲۳۲-۱۲۹۸) ۳۲۶
۱۷. جوهری سندی (سده سیزدهم هجری) ۳۳۴
۱۸. آشوب آشتیانی (سده سیزدهم هجری) ۳۳۶
۱۹. میرزا علی نقی خان (حکیم) (سده سیزدهم) ۳۴۶
۲۰. هاشم شیرازی (سده سیزدهم هجری) ۳۴۹
۲۱. گلشن شیرازی (سده سیزدهم) ۳۵۱
۲۲. اخوی تهرانی (سده سیزدهم) ۳۵۲
۲۳. عندلیب کاشانی (سده سیزدهم) ۳۵۴
۲۴. محرم یزدی (سده سیزدهم) ۳۵۸
۲۵. جیحون یزدی (۱۲۵۰-۱۳۰۲) ۳۶۶
۲۶. سلطانی کلهر کرمانشاهی (۱۲۴۷-۱۳۰۳) ۳۷۰
۲۷. وفائی شوشتری (متوفای ۱۳۰۳ ه. ق) ۳۷۳
۲۸. روشن اردستانی اصفهانی (ف ۱۳۰۵ ه. ق) ۳۸۰
۲۹. عنقای اصفهانی (۱۲۶۰-۱۳۰۸) ۳۸۸
۳۰. محمود خان صبای کاشانی (۱۲۲۸-۱۳۱۱) ۳۹۰
۳۱. نیر تبریزی (۱۲۴۸-۱۳۱۲) ۳۹۶
۳۲. ناصرالدین شاه قاجار (مقتول به سال ۱۳۱۳ ه. ق) ۴۰۸
۳۳. صفائی جندقی (۱۲۳۶-۱۳۱۴) ۴۱۰
۳۴. جلوه اصفهانی (۱۲۳۸-۱۳۱۴ ق) ۴۲۱
۳۵. قدرت قمی (۱۲۷۱-۱۳۱۶) ۴۲۴
۳۶. صفی اصفهانی (۱۲۱۵-۱۳۱۶) ۴۲۵
۳۷. محیط قمی (متوفای ۱۳۱۷ ه. ق) ۴۲۹
۳۸. عثمان سامانی (۱۲۵۸-۱۳۲۲) ۴۳۴
۳۹. حاج شیخ علی تهرانی (سده ۱۳ و ۱۴) ۴۴۶

۴۵۱	۴۰. الهامی کرمانشاهی (۱۲۶۴-۱۳۲۵)
۴۶۳	۴۱. طرب اصفهانی (۱۲۷۶-۱۳۳۰)
۴۶۹	۴۲. صامت بروجردی (۱۲۶۰-۱۳۳۱)
۴۷۳	۴۳. عنقای طالقانی (۱۲۶۶-۱۳۳۳)
۴۷۶	۴۴. امیری فراهانی (۱۲۷۷-۱۳۳۶)
۴۸۶	۴۵. شیدای گراشی (۱۲۹۶-۱۳۳۸)
۴۹۰	۴۶. فرصت شیرازی (۱۲۷۱-۱۳۳۹)
۴۹۶	۴۷. صبوری اصفهانی (۱۲۷۹-۱۳۵۳)
۴۹۹	۴۸. فؤاد کرمانی (۱۲۶۸-۱۳۵۸)
۵۰۴	۴۹. کمپانی نجفی اصفهانی (مفتقر) (۱۲۹۶-۱۳۶۱)
۵۱۵	۵۰. شباب شوشتری (سده سیزده و چهاردهم هجری)
۵۱۹	۵۱. مداح شوشتری (سده چهاردهم)

فصل ششم: چهره‌های نام‌آشنای شعر عاشق‌سورا (شعراي معاصر)

۵۲۷	۱. آذر حقیقی، غلامرضا (آذر)
۵۲۸	۲. آزادگان، محمد (واصل)
۵۲۹	۳. آقاسی، محمدرضا
۵۳۴	۴. آقاییاری، خسرو
۵۳۵	۵. آل یاسین، سید رضا (همایون)
۵۳۶	۶. آهی، حسین
۵۳۷	۷. احتشامی هونه‌گانی، خسرو
۵۴۳	۸. اخوان ارمکی، علی
۵۴۳	۹. اخوان کاشانی، حسین (تائب)
۵۴۴	۱۰. اسرافیلی، حسین
۵۴۵	۱۱. اکبرزاده، امیر
۵۴۷	۱۲. اکرامی، محمود (خزان)
۵۴۸	۱۳. امین‌پور، قیصر
۵۴۹	۱۴. انسانی، علی
۵۵۱	۱۵. باباجانی، علی
۵۵۲	۱۶. براتی‌پور، عباسعلی
۵۵۴	۱۷. بلخی، سید محمد اسماعیل

۵۵۵	 ۱۸. بیابانکی، سعید
۵۵۶	 ۱۹. بینش، سید حکیم
۵۵۷	 ۲۰. پژمان بختیاری، حسین (پژمان)
۵۵۹	 ۲۱. تابش، قنبر علی
۵۶۰	 ۲۲. توحیدی، سید محمود (ارفع)
۵۶۲	 ۲۳. جعفری، بیت الله
۵۶۳	 ۲۴. جواهری، غلامحسین (وجدی)
۵۶۴	 ۲۵. جودی، عبدالجواد
۵۶۶	 ۲۶. جهان آرای، جواد (جهان آرا)
۵۶۷	 ۲۷. چایچیان، حبیب (حسان)
۵۶۸	 ۲۸. حاجتیان قومنی، علی
۵۶۹	 ۲۹. حسینجانی، ابوالقاسم
۵۷۰	 ۳۰. حسینی، سید حسن
۵۷۵	 ۳۱. خسرو نژاد، سید محمد (خسرو)
۵۷۶	 ۳۲. خوش عمل، عباس
۵۷۸	 ۳۳. دولتیان، علی
۵۷۸	 ۳۴. ده بزرگی، احد
۵۸۲	 ۳۵. رجب زاده، کریم
۵۸۲	 ۳۶. رسا، قاسم
۵۸۵	 ۳۷. رسول زاده، جعفر (آشفته)
۵۸۶	 ۳۸. رسولی، امیر
۵۸۷	 ۳۹. رسولی، حسین
۵۸۷	 ۴۰. ریاضی یزدی، سید محمد علی (ریاضی)
۵۹۰	 ۴۱. زارعی، مهدی
۵۹۲	 ۴۲. زیادی، عزیز الله
۵۹۳	 ۴۳. سازگار، غلامرضا (میثم)
۵۹۶	 ۴۴. سخنیار کوپایی، حسین (مسرور)
۵۹۸	 ۴۵. سرویها، قاسم (سروی)
۵۹۸	 ۴۶. سعیدی، محمد شریف
۵۹۹	 ۴۷. سمنانی، سید وحید
۶۰۰	 ۴۸. شاهرخ، محمود (جذبه)

۴۹	شرافت، سید محمدجواد	۶۰۵
۵۰	شرمی کاشانی، محمد (شرمی)	۶۰۶
۵۱	شمسی پور، نعمت الله (فاکر)	۶۰۷
۵۲	شهریار، محمدحسین	۶۰۸
۵۳	صائم کاشانی، علی اصغر (صائم)	۶۱۱
۵۴	صاحبکار، ذبیح الله (سهی)	۶۱۲
۵۵	صالحی، بهمن (صالح)	۶۱۷
۵۶	صغیر اصفهانی، محمدحسین (صغیر)	۶۱۸
۵۷	صلح خواه، علی اکبر (خوشدل)	۶۲۰
۵۸	طهماسبی، قادر (فرید)	۶۲۲
۵۹	عابد تبریزی، محمد (عابد)	۶۲۳
۶۰	عادلی، محمدصادق	۶۲۵
۶۱	عاصی، عبدالقهار	۶۲۵
۶۲	عاملی، امیر	۶۲۶
۶۳	عطائی، سید علی	۶۲۸
۶۴	غفور زاده، محمدجواد (شفق)	۶۲۸
۶۵	فتی تبریزی، محمدعلی (فتی)	۶۳۱
۶۶	فخار زاده جهرمی، محمد	۶۳۵
۶۷	فراهی کاشانی، عزیزالله (فراهی)	۶۳۶
۶۸	فرجی، مهدی	۶۳۷
۶۹	قاسمی، محمد ضیاء	۶۳۸
۷۰	قدرتی، نسترن	۶۳۹
۷۱	قدسی، سید فضل الله	۶۴۱
۷۲	قزوه، علیرضا	۶۴۲
۷۳	کافی، غلامرضا	۶۴۳
۷۴	کی منش، عباس (مشفق)	۶۴۵
۷۵	لاهوئی، حسین	۶۵۱
۷۶	مجاهدی، محمدعلی (پروانه)	۶۵۲
۷۷	محبت، محمدجواد	۶۵۷
۷۸	محدثی، جواد	۶۵۹
۷۹	محمدی، سید رضا	۶۶۰

۶۶۱	۸۰. محمودی، سهیل
۶۶۲	۸۱. مرادی، محمد
۶۶۴	۸۲. مردانی، محمدعلی
۶۶۶	۸۳. مردانی، نصرالله (ناصر)
۶۶۹	۸۴. مصفا، مظاهر
۶۷۴	۸۵. معلم سمعانی، علی
۶۷۶	۸۶. ممتحنی سبزواری، حسین (حمید)
۶۷۸	۸۷. منشی کاشانی، محمود (منشی)
۶۸۰	۸۸. موحد بلخی، سید حسین
۶۸۱	۸۹. موحدی نیا، سعید
۶۸۲	۹۰. موسوی آرائی، سید شهاب (موسوی)
۶۸۳	۹۱. موسوی گرمارودی، سید علی
۶۹۵	۹۲. مؤید، سید رضا
۶۹۸	۹۳. مهدی خانی، غلامعلی (مجرد)
۶۹۹	۹۴. میرشکاک، یوسفعلی
۷۰۰	۹۵. نجاتی، پروانه
۷۰۲	۹۶. وفا آرائی، نظام
۷۰۴	۹۷. نظمی تبریزی، علی (نظمی)
۷۰۵	۹۸. نگارنده، عبدالعلی
۷۰۷	۹۹. وارسته کاشانی، محمد (وارسته)
۷۰۸	۱۰۰. وحیدی، هادی
۷۱۰	۱۰۱. ولیثی، قربان
۷۱۲	۱۰۲. هاشمی، نیره سادات
۷۱۴	۱۰۳. یعقوبی، حسن
۷۱۵	نمایه شعراء
۷۲۱	فهرست منابع

پیشگفتار

حماسه ماندگار و باشکوه عاشورا - این رخداد بی نظیر و استثنایی در طول همه تاریخ - از چنان جلال و عظمتی برخوردار است که بیش از هر پدیده‌ای در جهت بخشی به حرکت تاریخ - بویژه تاریخ اسلام و تشیع علوی - نقش مؤثر و انکارناپذیری داشته است. بی‌گمان، هیچ حادثه‌ای را نمی‌توان یافت که به اندازه این حماسه سرنوشت‌ساز، با نفوذ در عمق جان و فطرت انسان‌های آزاده و آگاه، تشنگان زلال حقیقت را سیراب سازد و حق‌باوران عالم را تا مرز شیفتگی و شیدایی بکشاند و عرصه‌های گوناگونی از حیات بشری را تجلی‌گاه شکوه و عظمت خود نماید.

یکی از این عرصه‌ها فرهنگ و ادب به ویژه شعر و نظم بوده که در به تصویر کشیدن این حقیقت همیشه زنده، توفیق بزرگی را نصیب خود ساخته است.

از همان روزهای نخستین، انتشار خبر این واقعه هولناک، که تصویرگر اوج حماسه و ایثار، شجاعت و شهامت، پایمردی و غیرت، خلوص و حق‌باوری، خداخواهی و خدامحوری و مظلومیت و بی‌یاوری از یک سو و جهالت و پستی، خشونت و بی‌رحمی، استکبار و ستمگری، حق‌گریزی و دنیاخواهی و برخورداری کامل از عده و عده دنیوی از سوی دیگر بود، از چشمه چشم هر صاحب بصیرتی فراتی از اشک اندوه جاری و ژرفای جان هر جویای حقیقتی را به کانونی از شراره‌های جانشوز ملال مبدل ساخت و سینه بی‌کینه ارباب معرفت را داغدار آلام جانگداز این رخداد بی نظیر کرد.

در این میان، شعر و ادب که عرصه تصویرگری زیبایی‌ها و لطافتها و احساسات پاک انسانی و فضائل الهی است، بیش از هر زمینه دیگری تجلی‌گاه بزرگی و شکوه خیره‌کننده این حماسه بی‌مانند گردید و شاعران و سخنسرایان و نام‌آوران فرهنگ و ادب پارسی را مفتون رمز و رازهای خود کرد و آثار بسیار گرانبها و پرارجی را به فرهنگ بشری عرضه داشت.

پژوهشکده تحقیقات اسلامی نمایندگی ولی فقیه در سپاه در جهت پاسداشت، احیا و گسترش فرهنگ غنی و پویای عاشورا، زمینه تهیه این اثر تحقیقی عاشورایی را فراهم آورده است. کتاب «کاروان شعر عاشورا» ابعاد گوناگون تجلی فرهنگ عاشورا در شعر فارسی و تاریخ پدیداری و تطور محتوایی و ساختاری شعر اصیل و الهی عاشورایی را به وسیله شاعر و ادیب توانا، محب دلسوخته آل الله، استاد محمدعلی مجاهدی (پروانه) با ظرافت، تیزبینی، دقت و موشکافی قابل تحسینی مورد بررسی قرار داده است.

با این وجود، این مجموعه اندکی است از گفتنی‌های بسیار درباره ابعاد پرشکوه و خیره‌کننده حماسه عاشورا و تأثیرات شگرف آن در شعر و بر صاحبان اندیشه و قلم است که با پرداختن بیشتر به آن، نسل برخاسته از دامن انقلاب اسلامی را - که خود مولود مبارکی است از فرهنگ حریت و آزادگی و مکتب انسانیت و فضیلت عاشورایی - با ابعاد دامنه‌دار، درساها و پیامها و عبرتهای واقعه‌ای که بر سینه تفتیده صحرای نینوا، با خون گرمی‌ترین و صالح‌ترین بندگان خدا به تصویر کشیده شد، هر چه بیشتر آشنا و مأنوس نمایند.

خدای بزرگ را شاکر و سپاسگزاریم که توفیق این خدمت ناچیز به ساحت مقدس مولی‌الکونین حضرت ابی عبدالله الحسین علیه‌السلام را یافتیم و امید آن داریم که این اقدام، گامی کوچک باشد در پیمودن راهی بزرگ و طولانی در معرفتی سیمای پرفروغ عاشورا و سرآغاز یک تلاش جمعی به پایمردی و همراهی فرهیختگان و دانشوران برای اصلاح و تکمیل این گونه تحقیقات.

در پایان، تلاش مؤلف گرانمایه و همه عزیزانی را که با خلوص نیت در تکوین و پدید آمدن این اثر عاشورایی سهیم و دخیل بوده‌اند، سپاس می‌گزاریم و توفیق هر چه بیشتر آنان را در خدمت به فرهنگ عاشورا از خدای قادر متعال خواستاریم.

عشق اگر در این سفر با ما نبود
«کاروان شعر عاشورا» نبود

مقدمه

تذکره‌نویسی در زبان فارسی دارای پیشینه‌ی کهنی است و از سده ششم تاکنون بیش از ۵۰۰ تذکره در شرح احوال و معرفی آثار شعرای فارسی زبان نگاشته شده است که علی‌رغم همانندی‌هایی که با هم دارند، وجوه تمایز آنها از یکدیگر بر اهل فن پوشیده نیست.

تذکره‌های فارسی از دیرباز به عنوان کتب مرجع مورد عنایت پژوهشگران در زمینه‌های ادبی، فرهنگی، هنری، تاریخی، جغرافیایی، جامعه‌شناسی و سیاسی قرار داشته‌اند و به خاطر سبک‌های مختلف نگارشی، تنوع موضوعی و سلیقه‌های متفاوتی که غالباً مؤلفان در تدوین آنها به کار برده‌اند، از متون مفید و ارزشمند زبان فارسی به شمار می‌روند.

در یک نگرش کلی، تذکره‌های فارسی را می‌توان در دو گروه عمده مورد مطالعه و ارزیابی قرار داد:

۱. تذکره‌هایی که جنبه عمومی دارند و فارغ از شاخصه‌های زبانی، زمانی و مکانی تألیف شده‌اند. تذکره‌هایی مانند: مجمع الفصحاء تألیف رضا قلی‌خان هدایت و شعر العجم نوشته شبلی نعمانی ترجمه سید محمدتقی فخر داعی گیلانی را می‌توان در زمره تذکره‌های عمومی به شمار آورد، زیرا در تدوین آنها معیار خاصی به جز فارسی زبان بودن شاعران لحاظ نشده است.
۲. تذکره‌هایی که با انگیزه‌های خاصی پدید آمده‌اند و غالباً بر مؤلفه‌هایی از قبیل: زمان و منطقه جغرافیایی و یا شغل و جنسیت شاعران و وجه غالب علمی و شخصیتی آنان استوارند و به همین جهت از تذکره‌هایی که جنبه عمومی دارند، مفیدترند، چرا که از نظر موضوعی

کاملاً مشخص‌اند و اطلاعات لازم را در زمینه‌های مختلف در اختیار اهل ادب و تحقیق قرار می‌دهند. تذکره‌هایی مانند: تذکره میخانه تألیف ملا عبدالنبی فخر الزماني قزوینی و تذکره پیمانۀ نوشته احمد گلچین معانی - در شرح احوال و آثار شاعران ساقی نامه سرا -، زنان سخنور و شاعران کور تألیف علی اکبر مشیر سلیمی، شعرای آذربایجان تألیف محمد دیبیم، سخنوران قم و در محفل روحانیان در شرح احوال و آثار روحانیان شاعر - نوشته نگارنده این سطور، از تذکره‌هایی هستند که موضوع خاصی را دنبال می‌کنند و از نظر موضوعی مشخص و محدودند.

متأسفانه تاکنون تذکره مستقلی درباره شاعران آیینی و نیز شعرایی که دارای آثار منظوم عاشورایی‌اند، نگاشته نشده است و به رغم اهمیت موضوعی، مورد عنایت تذکره نویسان فارسی زبان قرار نگرفته است. شاید گستردگی دامنه تحقیق و زمان بسیاری که باید صرف تدوین این گونه آثار شود، و نیز هزینه‌های زیادی که طبعاً چاپ و نشر آثاری از این دست می‌طلبد، در این امر دخیل بوده است.

به هر روی، انگیزه اصلی از تألیف کاروان شعر عاشورا پر کردن این خلأ ملموس و برآوردن نیاز محسوسی است که مشتاقان فارسی زبان فرهنگ عاشورا به مطالعه و مرور این گونه آثار دارند. با پدید آوردن آثاری از این قبیل، می‌توان در مسیر احیای شعر عاشورا و روند تکاملی آن گام برداشت و با معرفی و گرامیداشت پدید آورندگان آثار منظوم عاشورایی، انگیزه‌های لازم را در شعرای جوان برای پیمودن این مسیر هموار و در عین حال دشوار، به وجود آورد.

تردید نیست که فراهم آوردن آثاری از این دست و گام نهادن در قلمروی که کران ناپیداست، کار چندان آسانی نیست، زیرا علاوه بر انگیزه‌های معنوی و همت و حوصله و صرف وقت، نیاز به مطالعه و بررسی مآخذ متقنی دارد که گاهی به خاطر دور از دست بودن مشکلات بی‌شماری را فرا راه اهل تحقیق قرار می‌دهد که عبور از آنها دشوار و گاه غیر ممکن است.

کاروان شعر عاشورا حاصل مطالعات سی و اند ساله این جانب پیرامون موضوعات شعر آیینی در زبان فارسی است. فیش‌های موضوعی بسیاری که به تدریج در این زمینه‌ها آماده شده بود، راهگشای نگارنده در پدید آوردن و به سامان رساندن این اثر بوده است و مسلماً کاستی‌هایی دارد که در رفع آنها به عنایت و راهنمایی فرهیختگانی که در زمینه شعر عاشورا مطالعاتی دارند، امیدواریم.

این تذکره دارای ۶ فصل است:

۱. فصل اول این اثر با عنوان «سیمای امام حسین علیه السلام در شعر فارسی» به شاعرانی اختصاص دارد که اثر منظوم مستقلی درباره سالار شهیدان و شهیدای کربلا و حادثه کربلا ندارند، ولی با رویکردی کوتاه و گذرا در برخی از آثار منظوم خود از این مهم غافل نمانده‌اند. در این بخش نمونه‌هایی از آثار ۳۵ تن از شاعران فارسی زبان، از سده پنجم تا سده سیزدهم، ارایه شده است.

۲. در فصل دوم با عنوان «معرفی منظومه‌های عاشورایی دور از دسترس و آفرینندگان آنها» بیش از هشتاد منظومه نادر عاشورایی را معرفی کرده‌ایم که اغلب آنها به زیور طبع آراسته نشده و از نسخه‌های خطی آنها در کتابخانه‌های داخل و خارج از ایران نگاه‌داری می‌شود، و معدودی از آنها که به چاپ رسیده، همانند نسخه‌های خطی کمیاب و نادرند. این بخش از تذکره، بیشتر جنبه کتاب‌شناسی دارد و ما با معرفی این منظومه‌ها و سرایندگان غالباً گمنام آنها، مشعل فروزانی را فراراه اهل تحقیق در قلمرو شعر فارسی برافروخته‌ایم به این امید که هر یک از آنان در حد توان و فرصتی که دارند در احیاء نشر این گنجینه‌های ارزشمند بکوشند و غبار غربت را از چهره این آثار منظوم عاشورایی و سرایندگان گمنام و با اخلاص‌شان بزدایند و بر غنای گنجینه گران سنگ شعر آیینی در زبان فارسی بیفزایند.

۳. در فصل سوم به نقل اشعاری پرداخته‌ایم که نام سرایندگان آنها مشخص نیست. این آثار منظوم عاشورایی را که بیشتر از مقتل‌های فارسی نقل کرده‌ایم، به خاطر نامعلوم بودن سرایندگان‌شان نمی‌توان در مقطع زمانی خاصی قرار داد ولی شیوه کلامی آنها را می‌توان به تفاوت مورد با سبک بیانی رایج در سده‌های پنجم تا دهم مقایسه کرد.

۴. در فصل چهارم با عنوان «چهره‌های آشنای شعر عاشورا» به معرفی شاعرانی پرداخته‌ایم که از سده چهارم تا نیمه اول سده سیزدهم در جای جای ایران و سایر کشورهای اسلامی می‌زیسته‌اند و دارای آثار منظوم عاشورایی مستقلی می‌باشند.

برای بررسی بیشتر در مورد این گروه از شاعران و آثار عاشورایی آنان، چهار محور موضوعی را برای هر یک از آنان در نظر گرفته‌ایم:

۱. زندگینامه. (۲) سبک شعری. (۳) دامنه تأثیر آثار عاشورایی. (۴) برگزیده آثار عاشورایی.

برخی از این شاعران دارای یک یا دو اثر منظوم عاشورایی‌اند که به ناگزیر به نقل آنها پرداخته‌ایم ولی در مورد سایر شعرا برگزیده و منتخبی از آثارشان را ارائه کرده‌ایم و اگر دارای ترکیب بند عاشورایی بوده‌اند سعی کرده‌ایم در حد گنجایی مقال، تماماً و یا بندهایی از آنها را برگزینیم. این بخش حاوی شرح احوال و برگزیده آثار ۲۷ تن از شاعران فارسی زبان می‌باشد.

۵. در فصل پنجم این تذکره، رویه‌ای که در بخش چهارم اعمال شده، ادامه پیدا کرده است و به شرح احوال و آثار عاشورایی ۵۱ تن از شاعران فارسی‌زبانی اختصاص یافته که در مقطع زمانی نیمه دوم سده ۱۳ تا پایان سده ۱۴ زندگی می‌کرده‌اند. مطالب این بخش در جلد دوم اثر ارائه شده است.

۶. در فصل ششم به شرح احوال و نقل آثار عاشورایی شاعران معاصر خواهیم پرداخت. در این فصل به دلیل بروز پاره‌ای مشکلات ناگزیر شدیم تنها به معرفی ۱۰۳ تن از چهره‌های عاشورایی‌سرای معاصر بسنده کنیم و آن را در معرض نظر و داوری مشتاقان فرهنگ ماندگار عاشورا قرار دهیم.

از همین روی باید عذرخواهی خود را از عزیزانی که زندگی‌نامه و نمونه آثار ممتاز عاشورایی آنان در این مجلد نیامده، ابراز کنیم.

در پایان از همراهی هیأت علمی گروه تاریخ و تمدن اسلامی، خصوصاً از عنایت حضرت حجة الاسلام والمسلمین حسینی شاهرودی مسئول وقت محترم پژوهشکده تحقیقات اسلامی سپاه در به سامان رسیدن مجلدات این اثر سپاسگزاری می‌کنم و از درگاه ایزد لایزال توفیقات بیشتری را برای همه این عزیزان در نشر معارف اسلامی و احیای فرهنگ عاشورا خواستارم.

محمدعلی مجاهدی
(پروانه)